ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 10, Sayı: 125, Şubat 2022, s. 175-190

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.55632>

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date
25.12.2021

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date
28.02.2022

Arş. Gör. Fatma ÖZÇAKMAK

Atatürk Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı

fatma.ozcakmak@atauni.edu.tr

Orcid: 0000-0003-0364-3709

**İBN DÜREYD'İN *EL-MAKSURE*'SİNE 17. YÜZYILDA YAZILAN
TÜRKÇE BİR ŞERH; VEHBİ-İ YEMANÎ'NİN *ŞERH-İ KASİDE-İ İBN
DÜREYD* ADLI ESERİ**

Öz

Edebî metinleri anlama ve anlamlandırma çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkan yöntemlerden biri şüphesiz “şerh” metodudur. Türk dili özelinde düşünüldüğünde edebiyatımızda bir metnin şerh edilmesine sebep ya asıl kaynak eserin farklı dilde oluşudur ya da aynı dilde yazılmış olsa dahi metnin herkesçe anlaşılmayan, açıklanmaya muhtaç bir tarafı vardır. Şerhler, içerik olarak oldukça zengin metinlerdir. Bünyesinde dilbilgisi, sözlükbilim, tarih, coğrafya ve belagat (retorik) gibi alanlara dair bilgiler, edebî ve kültürel malzeme olmak üzere birçok unsur bulundurlar. Bu sebepten bir nevi klasik metinlerin zamana karşı koyan yüzüdürler. İki nesil arasındaki perdeyi kaldırarak metin ve insan, metin ve dil, metin ve sosyal zemin arasındaki bağı tekrar kurmaya vesile olurlar. Özellikle Arapça ve Farsça metinlere yazılan Türkçe şerhler bu yönüyle kültür elçileridirler. Bu türden yazılmış şerhler edebiyatımızda büyük bir yekûn oluşturmaktadırlar. Bunlardan biri de bu makalenin konusunu oluşturan eserdir. *Şerh-i Kaside-i İbn Düreyd* adını taşıyan bu eser, Abbasi şairlerinden İbn Düreyd'in *el-Maksure* olarak bilinen Arapça kasidesine XVII. yüzyılda, asıl adı Abdülkadir b. Osman el-Bigavî olan Vehbi-i Yemanî tarafından yazılmış Türkçe şerhi ihtiva etmektedir. Bu çalışmada, Vehbi-i Yemanî'nin hayatı ve eserleri hakkında ulaşılan bilgilere yer verildikten sonra müellifin, çalışmaya konu olan *Şerh-i Kaside-i İbn Düreyd* adlı eserini üzerine yazdığı *el-Maksure*'ye değinilmiştir. *El-Maksure*'nin müellifi İbn

Düreyd hakkında bilgi verilmiş ve nihayetinde Vehbi'nin *Şerh-i Kaside-i İbn Düreyd* adlı eseri tanıtılarak eser hakkında değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Vehbi-i Yemani, Şerh, İbn Düreyd, Kaside-i Maksure, el-Maksure, Şerh-i Kaside-i İbn Düreyd

A TURKISH COMMENTARY WRITTEN IN THE 17th CENTURY ON IBN DUREYD'S *AL-MAKSURE*; VEHBI-İ YEMANİ'S WORK TITLED *ŞERH-İ KASIDE-İ İBN DÜREYD*

Abstract

One of the methods that emerged as a result of the effort to understand and make sense of literary texts is undoubtedly the "commentary" method. Considering the Turkish language specifically, the reason for the annotation of a text in our literature is either that the main source work is in a different language, or even if it is written in the same language, the text has a side that is not understood by everyone and needs explanation. Commentaries are very rich texts in terms of content. They contain many elements, including information on grammar, lexicography, history, geography and rhetoric, as well as literary and cultural material. For this reason, they are the face of classical texts that resist time. They lift the curtain between the two generations, and they are instrumental in re-establishing the bond between text and human, text and language, text and social ground. Especially Turkish commentaries written on Arabic and Persian texts are cultural ambassadors in this respect. Commentaries written in this type constitute a large part of our literature. One of them is the work that forms the subject of this article. This work, named *Şerh-i Kaside-i İbn Düreyd*, consists of a Turkish commentary written by Vehbi-i Yemani (His real name is Abdülkadir b. Osman el-Bigavi) for the *al-Maksure* of Ibn Düreyd, one of the Abbasid poets. In this study, information about the life and works of Vehbi-i Yemani is given. Then, *al-Maksure*, which is related to the work called *Şerh-i Kaside-i İbn Düreyd*, which is the subject of the study, is mentioned. The author of the eulogy annotated by Vehbi-i Yemani is Ibn Durayd. Therefore, information about Ibn Düreyd was given, and at the end, Vehbi's work called *Şerh-i Kaside-i İbn Düreyd* was introduced and an evaluation was made about the work.

Keywords: Vehbi-i Yemani, Commentary, İbn Düreyd, Kaside-i Maksure, el-Maksure, Şerh-i Kaside-i İbn Düreyd

GİRİŞ

Klasik Türk edebiyatında, güncelde kalan sürekli söz konusu edilen ve hali hazırda üzerine yeni yeni şeyler söylenip çalışmalar yapılan kavramlardan biri şüphesiz “şerh” kavramıdır. Şerh kelimesi lügatlerde geçen şekliyle; “açma, ayırma; açıklama (Devellioğlu, 2010, s. 1157)”; “bir kitabın ibaresini yine o lisanı veya bir lisan-ı âharda tafsil ü izah ederek müşkilatını açma (Şemseddin Sami, 2006, s. 773)”; “genişletme, bast etme, yayma, kesme, açma, arz etme, izah, beyan, tevsî, tafsil, tevil, tefsir (Bahaeddin, 1997, s. 412)” anlamlarına gelmektedir. Yazarının zihnindeki örtülü anlam dünyasının bir yansıması olan edebî metinler için de geçerli olan şerh kavramı, burada da bir terim olarak anlam kazanmıştır. Bu yönüyle de şerh “Bir edebî eseri, bir risaleyi veya bir kitabı kelime kelime açıp izah ederek, ihtiva ettiği

bütün dil, anlam, sanat ve estetik özellikleri ile o eserin anlaşılmasını sağlamanın özlü bir ifadesi (Doğan, 1999, s. 422)” olarak değerlendirilmektedir.

Filoloji, belâgat, tarih, biyografi vb. birçok dal gibi şerh mevzuu da, İslâm kültüründe kazandığı bütün karakteristik yapısını Kur'an'ı ve onun i'câzını daha iyi anlamaya yönelik araştırmalara borçludur (Kortantamer, 1994, s. 2). Klasik literatüre bakıldığında çok çeşitli eserler üzerine şerhler yazıldığı görülmektedir. Bunu Arap edebiyatı ve kaside özelinde sınırlandırdığımızda Ka'b b. Züheyr'in (ö. 645?) *Kasîdetü'l-Bürde / Kasîde-i Bânet Sü'âd* ve Muhammed b. Said el-Bûsîrî'nin (ö. 1296?) *Kasîdetü'l-Bür'e / Kasîdetü'l-Bürde* adlı kasideleri edebiyatımızda en çok şerh edilen Arapça metinlerdir (Ceylan, 2010, s. 566).

Şerhler yazıldığı dile göre değerlendirildiğinde Arapça-Farsça metinlere yazılmış Türkçe şerhler ve Türkçe metinlere yazılmış Türkçe şerhler şeklinde bir tasnifi yapılabilmektedir (Kolunsağ, 2018, s. 34-35). Bu çalışmada ele alınacak olan şerh ise; aslı Arapça olan, İbn Düreyd'in *el-Maksure*'sine XVII. yüzyılda Vehbi-i Yemanî tarafından, müellifin kendi ifadelerine göre “kavaid-i sarf u irab ile Türkî şerh” şeklinde yazılmış olan eserdir. Dolayısıyla yukarıda yapılan tasnife göre ilk sırada yer almaktadır. Üzerine yazılmış Arapça birçok şerh bulunmasına rağmen *el-Maksure*'ye Türkçe olarak yazılmış bir şerh olmasından dolayı Vehbî'nin eseri önem arz etmektedir. Bu sebepten burada öncelikli olarak eserin müellifi Vehbi-i Yemanî'den bahsedilecek, sonrasında İbn Düreyd ve *el-Maksure*'sine yer verilip nihayetinde Vehbi-i Yemanî'nin *Şerh-i Kaside-i İbn Düreyd* adlı eseri tanıtılacaktır.

I. Müellifin Hayatı ve Eserleri

Şerh-i Kaside-i İbn Düreyd adlı eserin müellifi Vehbi-i Yemanî'dir. Gerek tabakat kitaplarından gerek hakkında bilgilerin bulunduğu kaynaklardan ve gerekse de eserlerinin telif tarihlerinden; XVII. yüzyılda Sultan IV. Murad (1623-1640) zamanında yaşadığı anlaşılan Vehbi-i Yemanî için kaynaklarda verilen bilgiler çok azdır. Asıl adı Abdülkadir b. Osman olan Vehbi-i Yemanî'den, *Osmanlı Müellifleri*'nde Kadri Mehmed Efendi maddesinde bahseden Bursalı Mehmed Tahir onun için şunları söylemektedir; “*Ulema-yı a'lamdan tabiat-ı şiiiryyeye malik fazıl bir zat olup Bigalıdır. Alel usul tahsil ve ahz-i icazeden sonra tevs-i malumat ve ikmal-i tahsil için Arabistan'ın bilhassa Yemen kıtasına giderek senelerce ikamet ve nuhbe-i amali bulunan tahsil-i ilme muvazabetle istihsal-i marifet eyledi. Badehü memleketine, daha sonra İstanbul'a gelerek tedris ve telife başladı. Yemen'deki medid ikametinden naşi asarının bazılarında Vehbi-i Yemani tehallüs ettiği görülmektedir. Tarih-i vefatıyla medfenine destres olunamadı*” (Saraç, 2016, s. 421)”. Vehbi-i Yemanî'den bahseden bir başka kaynak kişi Bağdatlı İsmail Paşa'dır. Bağdatlı, adını Abdülkadir b. Osman el-Bigavî olarak verirken Kadri ve Vehbî'yi mahlas olarak kullandığını ifade etmektedir (Bağdatlı, 1951, s.601-602). Bu bilgiler değerlendirildiğinde onun aslen Bigalı olduğu, ilmî tahsilini memleketinde yapıp icazet aldıktan sonra Mısır'a Yemen'e gittiği, uzun bir süre Yemen'de kaldıktan sonra dönüp memleketi Biga'da bulunup daha sonraları İstanbul'a gelerek tedris ve telif işleriyle meşgul olduğu, Yemen'deki durumundan ötürü de Vehbi-i Yemanî mahlasını kullandığı ifade edilebilir. Zira *Genc-i Nihani ve Kenz-i Meani* adlı eserinin 3^b varağında bu bilgileri destekleyici olarak “ismimiz Kadri olmağıla...”, “vilayetimiz olan sancağ-ı Biga'ya...” ve 4^b'de “mahlasımız Vehbî-i Yemânî konulmuşdur.” ifadelerine ve yine *Kitab-ı Ruhani fi Şerh-i Mesnevi-i Muhtasar-ı Nurani* eserinin 126^b ve 127^a varakları arasında “Bu katreden kemter ü hakir olan Vehbi-i Yemanî ki el-müsemma bi-Kadri'dür.” ifadelerine de rastlanmaktadır. Vefat tarihi konusunda net bir bilgi söz konusu olmayan müellifin, son telif ettiği eseri olan *Şerh-i Kaside-i İbn*

Düreyd'in H. 1065/ M. 1654-1655 tarihli olması vefatının bu tarihten sonra olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Nitekim Vehbi hakkında bilgilere yer veren birçok çalışmada da ifade edilen genel kanı bu yöndedir.¹ Döneminde daha çok ilmî yönüyle tanınan Vehbi-i Yemanî'nin eserleri incelendiğinde onun Arapça ve Farsçaya hâkim, dinî ve tasavvufî ilimlerde bilgi sahibi ve şairlik yönü de kuvvetli olan velud bir müellif olduğu görülmektedir. Şu an için müellife aidiyeti kesinleşmiş eserler² şu şekildedir:

1.1. Genc-i Nihani ve Kenz-i Meani

Vehbi'nin, Mevlana'nın *Mesnevi-i Manevi*'si çerçevesinde kaleme aldığı eserlerinden biridir. Vehbi bu eserinde; Ebubekir eş-Şaşı'nın, Mevlana'nın *Mesnevi*'sinden yaptığı seçkilerden oluşan *Cevahirü'l-Mevlevi* ve *Lealiyü'l-Mesnevi* adlı eseri üzerine şerh yazmıştır. Söz konusu Şaşı'nın eseri, *Mesnevi*'den altmış üç farklı konuda seçilen beyitlerin bir araya getirilmesinden oluşmaktadır (Turgut, 2014, s. 282). Eserin sebab-i telif bölümünde Vehbi bu eseri oluştururkenki niyetini "(2^b) Bu óaúîr-i úalîlû'l-biøÀèa ve èadîmü'l-istiüÀèa durup durup yine óaøret-i risÀlet-penÀh-ı felek-bÀrgÀh-ı dergÀhınuñ evãÀf-ı saèÀdet-i ittiãÀfından söylemek isterüz. Lâkin aâıl murÂdımız bundan ãoñra óaøret-i MevlÀNÀ-yı Rÿmî úaddesa'llÀhü sırrehü'l-èaziz úarafından güftÀr-ı leöiö ile keşf-i kelÀm ve èarø-ı merÀm itmek isterüz ve illÀ tevóid-i èÀlem-i vaódet ve evãÀf-ı óaøret-i risÀlet áalla'llÀhu èaleyhi ve sellemde eşèÀr u güftÀrımız bisyÀr ve bi-şümÀrdur cemîè-i nihÀN ve mecmÿè-ı evÀnda ÀsitÀN-ı ÀsumÀN-nişÀN MevlÀNÀ'ya nihÀyet-i muóÀbbet ve keâret-i èubÿdiyyetimüzden óaøret-i cenÀb-ı eóadiyyet úarafından bir óidmet itmek müyesser ve iòhÀr-ı òulÿã-ı úaviyyet muúarrer olsa diyü øamirimüzde muømer ve zebÀNımızda ezber idi. ZirÀ iki üç defèa maóall-i melÀl ü úasÀvet ve evúÀt-ı àumÿm u melÀletde vÀúîèama girüp òîør-nüvÀzllú ve meróamet ü kÀr-sÀzlık idüp bu óaúîre àuããadan sebab-i òalÀã ve mehreb ü menÀã olmuşlar idi. (...) Bir gün elimde muòtaãarÀt-ı meânevî-i şerîfden Ebÿbekir ŞÀşı ki áafÀ-yı taãavvufdan intièÀşı olmaâıla èalî-sebebü'l-intiòÀb bir muòtaãar kitÀb itmiş ol kitÀbuñ muúÀlaèasına nigerÀN ve feóvÀ-yı maènÀ-yı raènÀsına dembeste vü óayrÀN iken òÀúîruma òuúÿr ve òalvet-serÀy-ı sırruma mürÿr u èubÿr itdi ki manôÿm u menâÿr èinÀyet-i bi-àÀyet-i óayy-ı áafÿr ile işbu kitÀb-ı muòtaãar u münteòaba beöl-i maúdÿr ve saèÿ-i meşkýr eyleyüp èArabî ve FÀrisî ve Türkî zebÀN yüzünden şeró ü beyÀN mümkün ü meysÿr olsa ve muóabbet ü münÀsebeti ile meşÀyiò-i kerÀmet-şièÀr ve evliyÀ-yı velÀyet-iştiñÀr kelimÀtı ile istiñhÀd u istiñèÀr olunsa..." şeklinde açıkça ifade etmiştir. Vehbi bu eserine dair birtakım bilgileri *Kitab-ı Ruhani fî Şerh-i Mesnevi-i Muhtasar-ı Nurani* adlı eserinde; "Ve *Genc-i NihÀNî* nÀmına olan iki mücelled kitÀbımız ki şeró-i muòtaãar-ı Meânevî-i MevlÀNÀ-yı kÀmyÀb düşmişdür ve her fenden altmış ve yetmiş bÀb vÀúîè olmuşdur (20^a).", "*Genc-i NihÀNî* ve *Kenz-i MeèÀNî* li-Vehbi-i YemÀNî

¹ Bkz. Çavuşoğlu, 2019, s. 11; Abay, 1999, s. 298

² Bu eserlerin çoğunun bilgisine müellif tarafından, diğer eserlerinin içinde değinilmektedir.

nÂmina olan şeró-i müşkilÂt-ı meânevide nefsuñ desÂyis ü óÂlÂtı ve envÂe ü eânÂf-ı şehvÂtı beyÂn u èayÂn olınmışdır (125^a).” şeklinde ifade etmiştir.

I.2. Tefsîrû'l-Kur'an ve Tenvîrû'l-İrfân

Begavî tefsirinin tercümesi olan bu eserin bilinen tek nüshası *Tefsîrul-Kurân ve Tenvîru'l-irfân* adıyla Bursa Yazma Eser Kütüphanesi Haraççıoğlu bölümü 105, 116 numaralarda bulunmaktadır. İki cilt bir arada, dört cild olup müellif hattıdır. Eserin her bir cildi ayrı ayrı isimler taşımaktadır. I. cilt *Tefsîrul-Kur'ân ve tenvîrul-irfân* olup Nisâ sûresinin sonuna kadardır. II. cilt *Me'âlimü't-tenzîl fî avalimit-tevîl* adını taşımakta ve Mâide sûresinden İsrâ sûresine kadardır. III. cilt *Tefsîru'l Kur'ân ve tenzîlül-Furkân* İsrâ sûresinden Sâd sûresine kadardır. IV. cilt ise *Me'âlimü't-tenzîl fî meâlimi't- tevîl* ismiyle Sad sûresinden Kur'ân'ın sonuna kadardır. Eser Hicri 1040 yılında tamamlanmıştır (Bırışık ve Arpa, 2011, s. 216-217).³

I.3. Terceme-i Camiü's-Sağır

Sultan IV. Murad'a takdim edilen ve aynı zamanda da sultan için yazılmış bir şiiri de ihtiva eden bu eser, Münavi'nin *et-Teyisir* isimli *Camiü's-Sagır* şerhinin tercümesidir. Üç ciltten oluşan eserin Hamidiye ve Şehid Ali Paşa koleksiyonlarında olmak üzere iki nüshası vardır. Hamidiye koleksiyonundaki nüshanın tamamı müellif hattı olmakla birlikte Şehid Ali Paşa koleksiyonundaki nüshalar Hamidiye'deki ciltlerin ikiye bölünerek oluşturulmuş nüshalarıdır. Vehbi eserin son ciltlerini (2-3) H. 1043/ M. 1633-1634 yılında tamamlamıştır.⁴

I.4. Kitab-ı Ruhani fi Şerh-i Mesnevi-i Muhtasar-ı Nurani⁵

Vehbi'nin bu eseri, Mevlana'nın *Mesnevi-i Manevi*'sinin ilk 143 beytinin şerhini içermektedir. *Mesnevi*'nin *Padişah ve Hasta Cariye* hikâyesinin bir bölümünün şerhini kapsayan eser, manzum-mensur karışık bir şekilde kaleme alınmıştır. Ferağ kaydında “Üad feraâat men taórîre vü teélîfe vü tasûire vü taânîfe fî evÂoir-i Recebü'l-mürecceb sene sebèa vü âelÂâin baède'l-elf (127^a).” şeklinde ifade edildiği üzere eserin, Hicri 1037 (1628) yılında yazımı tamamlanmıştır. Eserin, müellif nüshası olduğuna kanaat getirdiğimiz ve aynı zamanda da bilinen tek nüshası Fransa Milli Kütüphanesi'nde kayıtlıdır. Şerh, 131 varaktan oluşan nüshanın 3^b varağında başlayıp 127^a varağında son bulmaktadır. Bu eserinde Vehbi-i Yemanî'nin hem tasavvufî bilgisini hem de inşadaki kabiliyetini açıkça görmek mümkündür. XVII. yüzyılda *Mesnevi*'nin bir kısmına yazılmış, edebi yönü kuvvetli bir şerh olarak değerlendirilebilecek olan eserde, Arapça ve Farsça'nın yoğun olarak yer aldığı ağır bir dil kullanılmıştır. Vehbi şerhini Arap, Fars ve Türk şairlerinden yaptığı iktibaslarla, sahip olduğu derin ayet ve hadis bilgisiyle ve dinî, tasavvufî kaynaklarla desteklemiştir. Hayalî, Bakî, Fuzulî, Hafız, Sadi-i Şirazi, Örfî, Selman-ı Savecî, Muhammed Şirin-i Mağribî, Feridüddin Attar, Molla Camî, Şebusterî, Evhadüddin-i Kirmanî, İbnü'l-Farız ve Mütenebbî şairlerinden iktibas yapılan şairlerden bazılarıdır. Abdülkerim Ceyli'nin *İnsân-ı Kâmil fî Marifeti'l-Evâhir-i ve'l-Evâil*'i; İbnü'l Arabî'nin *Füsûs'ul Hikem*'i, Mevâkiü'n-Nücûm'u, *Risâletü'l-envâr*'ı, *Ankâ'ü Muğrib fî Ma'rifeti Hatmi'l-evliyâ* ve *Şemsi'l-mağrib*'i; Kuşeyri'nin *er-Risâle'si*; İmam Gazali'nin *İhyâü Ulûmi'd-dîn*'i şarihin şerhini desteklediği, yararlandığı kaynaklardan birkaçını oluşturmaktadırlar. Eserde, Vehbi'nin

³ Osmanlı döneminde yazılan, tefsir ile ilgili eserler bibliyografyası için ayrıca bkz. Abay, 1999, s. 249-303.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Altuntaş, 2017, s. 346-354

⁵ Vehbi-i Yemanî'nin bu eseri, tarafımızdan doktora tezi olarak çalışılmaktadır.

li-Münşiihi başlığıyla yer verdiği manzumeleri onun edebî yönünü, şairlik kabiliyetini gözler önüne sermesi bakımından oldukça önem arz etmektedir. Nitekim *Kitâb-ı Rûhânî*'de, müellif tarafından yazılmış 62 beyitlik bir ney manzumesi, tamamına eserde yer verilmeyip sadece 17 beytinin kaydedildiği ve “Bu üaâide ki öevü-i eîrfâna mânend-i eââiredür. Dil-i ôaûir-i müştâûdan eâşû u şevû-i öyrşid-i işrâû-ı Mevlânâ ile dinilmiş yetmiş seksân beytdür.” şeklinde bilgisinin verildiği bir sema manzumesi ve Sultan IV. Murad için kaleme alınmış 45 beyitten oluşan “nakş” redifli bir kaside bulunmaktadır. Ayrıca nüshanın şerhten bağımsız olarak ilk üç ve son dört varlığında yine Vehbi-i Yemani'ye ait manzumeler yer almaktadır.⁶

1.5. Şerh-i Kaside-i İbn Düreyd

Çalışmanın asıl konusunu oluşturan eser hakkında ilerleyen bölümde ayrıntılı bilgi verilecektir.

Bunların dışında Vehbi-i Yemani'ye ait olduğu tespit edilen diğer eserler ise şu şekildedir: Berlin Devlet Kütüphanesi Hs.or. 5088 numarada kayıtlı 106 varaktan oluşan, altı müstakil eser de Vehbi-i Yemani'ye aittir. Bu yazmada tamamı otograf olan *Şerh-i Hamriyye-i Fâriziyye* (1b-52b), *Risâle-i Gülzâr-ı Hakâyık ve Esrâr-ı Dekâyık* (53b-64b), *Risâle-i Beşâret ve Makâle-i İşâret* (65b-76b), *Risâletü'l-Meşâyih ve Makâletü's-Şemârih* (77b- 86a), *Risâletü't-Tevbe ve'l-Mücâhede ve Makâletü'l-Havbe ve'l-Mukâbede* (87b- 96a) ve *Risâle-i Sükût ve Makâle-i Uzlet ve Sumût* (97b-106a) adlı eserlerin hepsi bir aradadır (Doğan Averbek, 2020, s. 1-40).

II. İbn Düreyd ve *El-Maksure*⁷

Vehbî'nin *Şerh-i Kaside-i İbn Düreyd* adlı eserine geçmeden önce, bu eserini üzerine yazdığı *el-Maksure*'den ve müellifinden bahsetmekte fayda olacağını düşünerek burada her ikisinden de söz etmek yerinde olacaktır.

Şerh-i Kaside-i İbn Düreyd'e konu olan kasidenin yazarı, Abbasî şairlerinden İbn Düreyd'dir. Eseri ise *el-Maksure* olarak bilinmektedir. İbn Düreyd, döneminin dil, edebiyat ve şiir alanındaki liderlerindendir. Düreyd dedesinin adıdır. Adı Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî olan İbn Düreyd, 223/838 yılında Basra'da doğmuş, bazı kaynaklara göre öğrenimini burada görmüş bazılarına göre ise Uman'da yetişmiştir. Basra'daki Zenci ayaklanmasında katliamdan kaçarak amcası Hüseyin'le birlikte memleketi Uman'a giden İbn Düreyd, Uman'da on iki yıl kaldıktan sonra İbn Umare adasına, oradan Fars eyaletine geçmiş ve yönetimi ellerinde tutan Mikalîler'in hizmetine girmiştir. Mikalîler'in takdirini kazanan İbn Düreyd divan başkâtipliği görevine getirilmiştir. O, *el-Cemhere* adlı sözlüğünü burada yazarak Ebû'l-Abbas İsmail b. Abdullah el-Mikalî'ye ithaf etmiştir. Bu çalışmanın konusu olan ve en güzel şiiri kabul edilen *el-Maksure*'yi de Mikalîler için kaleme almıştır. Daha sonraki süreçte Mikalîler'in H. 308'de (920) yönetimden uzaklaştırılmasından sonra Bağdat'a gitmiştir. Ali b. Muhammed el-Huvarî vasıtasıyla Halife Muktedir-Billâh ile tanışma imkânı bulmuştur. İbn Düreyd, geçirdiği felç sonunda 18 Şâban 321 (13 Ağustos 933) tarihinde Bağdat'ta vefat etmiştir.

İbn Düreyd için, zamanında âlimlerin önderi olduğu, dil ve şiir ilminde meşhur ravi Halef el-Ahmer ile aynı düzeyde bulunduğu, Basra dil mektebinin onunla sona erdiği (Ebû't-

⁶ Söz konusu manzumeler üzerine yapılmış bir çalışma için bkz. Çavuşoğlu, 2019, s. 9-55.

⁷ Buradaki bilgiler Nasuhi Ünal Karaarslan'ın yazdığı “İbn Düreyd”, *DİA*, İstanbul 1999, XIX künyeli maddedeki bilgilerde kaynakların çoğu ittifak ettiğinden buradan alınmıştır.

Tayyib el-Lugavî, 1955, s. 84, akt. Karaarslan, 1999, s. 417), yine dil ilimlerinde Halil b. Ahmed'in yerini aldığı ve şiirin her türünde usta bir şair olduğu (Mes'ûdî, 1948, s. 320, akt. Karaarslan, 1999, s. 417) söylenmektedir. Şiir alanında ulaştığı dereceden dolayı onun için "âlimlerin en şairi, şairlerin en âlimi" denilmiştir.

Şair, yaşamı boyunca birçok talebe yetiştirmiştir. Öğrencileri arasında Bû Saîd es-Sîrâfî, Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, Ebû Ali el-Kâlî, Hasan b. Bişr el-Âmidî, Ebû Ali el-Fârisî, İbnü's-Serrâc, İbn Hâleveyh, Ebû Ali el-Hâtimî, Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî, Rummânî, Ebû'l-Kâsım ez-Zeccâcî, Merzûbânî, Cahza el-Bermekî, Mütenebbî, Hâlidîyyân, Dârekutnî, Hasan b. Abdullah el-Askerî, Vezir İbn Mukle gibi birçok ünlü âlim ve edip yer almaktadır.

Çok sayıda eserin müellifi olan İbn Düreyd'in başlıca eserlerinden bazıları şunlardır: *el-Cemhere*, *el-İştikâk*, *el-Maksûre*, *el-Maksûr* ve *'l-Memdûd*, *Kitâbu 'l-Melâhin*, *Kitâbu 'l-Müctenâ*, *es-Serc* ve *'l-Licâm*, *el-Matar* ve *'s-Sehâb*, *Kitâbu 'l-Fevâ'id* ve *'l-Ahbâr*, *Min Ahbâri İbn Düreyd*, *el-Emâlî*, *Dîvân*, *el-Vişâh*, *Zehâ'iru 'l-Hikme*, *Şerhu 'l-Fark beyne 'z-Zâ'* ve *'d-Dâd*, *Mecmû'atu Hikem*, *Kitâb Yeştemilu 'ale 'l-Elfâzi 'l-Müştereki*, *Şerhu Lâmiyyeti 'l-'Arab li 'ş-Şenferâ*, *Şerhu Bânet Su'âd*, *Şerhu Kasîdeti 'n-Nezîr b. Sâ'ib el-Kelbî*, *Müntehab mine 'l-Eş'âr*, *el-Emsâlu 'n-Nebeviyye*, *el-Muktebes*, *Kitâbu Ef'ale* ve *Fe'altü* veya *Fe'altu* ve *İfte'altü*.⁸

Bu eserleri arasında en çok bilinenler hakkında şunlar ifade edebilir: *Cemheretü 'l-Lüga*⁹ adlı eseri, alfabetik düzenlenmiş ilk Arapça sözlük olup Ahvaz Valisi Abdullah el-Mikalî'nin oğlu İsmail el-Mikalî'nin eğitimi amacıyla hazırlanmış (Karaaslan, 1999, s. 417) ve eserde harflerin mahreçleri, sıfatları, terkip halindeki okunuşları, idğam gibi konular ele alınmıştır (Çiftci, 2017, s. 315).

Kitabu 'l-Melahin adlı, geneli itibarıyla bilginin kalıcılığını sağlamak, zamanı değerlendirmek, muhatabın seviyesini tespit etmek ve alandaki etkinliği ortaya koymak şeklindeki amaçlara yönelik olarak yazılan eser; tevriye, muamma (ta'miye) kinâye-ta'riz, lugavî lugaz (lugat bilmeceleri), kelimelerin garib ve nâdir mânalarının izahı ve hîle-i şer'iyye türleriyle ilgili kaleme alınmıştır.¹⁰

İbn Düreyd'in şüphesiz ki ününü sağlayan en önemlilerinden biri de *el-Maksûre* olarak bilinen *el-Mağşûretü 'l-kübrâ* ve *el-Mağşûretü 'd-Düreydiyye* (Karaaslan, 1999, s. 418) adlarıyla da anılan kasidesidir. El-Maksûre, İbn Düreyd'in Mikalîler'den Ahvaz Valisi Abdullah (Ubeydullah) el-Mikalî ile oğlu İsmail el-Mikalî için yazdığı en meşhur ve en uzun kasidesi (Karaaslan, 1999, s. 418) olarak şairine övgüyü de beraberinde getirmiştir.

Kafiye harfi (revî) maksûr elif olduğundan bu adla anılan kasidenin beyit sayısı nüshalar arasında değişkenlik göstermekle birlikte bazı nüshalarda 231 bazı nüshalarda 253 şeklindedir (Karaaslan, 1999, s. 418)¹¹ "*İbn Düreyd, bu kasidede hemen bütün maksûr isimleri bir araya toplayarak sözlükçülükteki kudretini, birçok edebî ve tarihî meseleye temas ederek bu alanlardaki gücünü, bütün bunları akıcı bir üslûpla dile getirmek suretiyle de Arap diline olan hâkimiyetini göstermiştir. Ayrıca uzun hayatı boyunca edindiği tecrübeleri de çok veciz ve hakîmâne bir şekilde anlatmıştır* (Karaaslan, 1999, 418)." Maksur kelimelerle birlikte çok sayıda "garib" sözcük ve terimi de içeren kasidenin bu yönüyle bir dil hazinesi sayılabileceği de ifade edilmiştir (Yıldırım, 2009, s. 202). Bununla birlikte Maksur yazan ilk kişi, İbn Düreyd

⁸ Eserlerin tamamının bir listesi ve ayrıntılı bilgi için bkz. (Karaaslan, 1999)

⁹ Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Kılınç, 2006)

¹⁰ Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Nuray, 2019)

olmayıp Ebu'l-Mukatil Nasr b. Nusayr el- Hulvanî (ö. 287/900) ondan önce *Maksura* yazmış ve manzumesinde Taberistan'daki Muhammed b. Zeyd ed-Dâ'î el-Hasenî'yi övmüştür. Fakat Basralı dilci ve şair İbn Düreyd'in *Maksure*'sinin, yapı, sağlamlık, manaların güzelliği ve konuların üstünlüğü yönünden en mükemmel kasidelerin başında geldiği ifade edilmektedir (Alkaraz, 2021, s. 2).

Maksure üzerine nazîre, tahmîs, tesmî, teşîr, tevşîh, şerh ve i'rab türlerinde yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Başta kendisi olmak üzere talebelerinden İbn Hâleveyh, Ebû Saîd es-Sîrâfî ve Mevhûb b. Ahmed el-Cevâlîkî olmak üzere otuz beş kadar âlim *Maksure*'yi şerh etmiştir (Karaaslan, 1999, s. 418). Gerek neşredilmiş gerek de yazma eser halinde birçok şerhi bulunan *el-Maksure*'ye yazılan şerhlerden biri de XVII. yüzyıl müelliflerinden Vehbi-i Yemani'nin *Şerh-i Kaside-i İbn Düreyd* adlı eseridir. Eser, XVII. yüzyılda kasideye Türkçe olarak yazılmış bir şerh olması hasebiyle oldukça önemlidir.

III. Şerh-i Kaside-i İbn Düreyd

Şerh-i Kaside-i İbn Düreyd adlı eser, asıl metni Arapça olan *el-Maksure*, *el-Maksuretü'l-kübrâ*, *el-Maksuretü'd-Düreydiyye* adlarıyla anılan İbn Düreyd'in kasidesi üzerine yazılmıştır. Eserin, şu an için belirleyebildiğimiz tek nüshası vardır. Nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi Reisülküttab Mustafa Efendi bölümünde 00855 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Eser adı ilgili kütüphane kaydında *Şerh Maksurat İbn Düreyd* olarak geçmiştir. Burada müellif bilgisi Vehbi Yamani olarak verilmiştir. Eser metninin yer aldığı yazma nüsha fiziksel olarak 203x113, 148x65 mm boyutlarındadır. Nüshada kullanılan sayfa numaralarına göre asıl metin 1^b-121^b varakları arasında yer almaktadır. Zahriyyesinde “kad-temellekehü'l-fakîr es-Seyyîd Abdu'lvehhab” şeklinde mülkiyet kaydı ve 1^a yüzünde de Reisülküttab Mustafa Efendi Vakfı'na ait vakıf mührü bulunmaktadır. Satır sayısı 15-16 arasında değişkenlik göstermektedir. Yazı çeşidi taliktir. Metinde sadece Arapça kaside beyitleri ile müellifin gerekli gördüğü bazı kelimelerde hareke kullanılmıştır. Kütüphane kaydındaki notta; “Reisülküttab Mustafa Efendi bölümü; Sultanhamamı'nda bulunan Aşîr Efendi Kütüphanesi'nden, Evkaf Nezareti'nin emriyle 1914 yılında Sultan Selim'e, ardından 1918 yılında Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir.” ifadeleri yer almaktadır. Eserin 121^b'de yer alan temmet kaydına göre, müellif eserini Hicri 1065 yılında tamamlamıştır ve bunu da “*Pes bu úaside-i İbn Düreyd'de olan ebyÀt u güftÀr èinÀyet-i bì-gÀyet-i perverdigÀr ile ber-vech-i ùÀúat u iútidÀr bu mikdÀr-ı ihtimÀm ile itmÀm u iòtitÀm bulmışdur. Ve luûf u kerem-i Óayy u Vedÿd ile óelvÀ-yı bì-dÿd olmuşdur.*” şeklinde söze girerek ifade etmiş, devamında da dua ederek temmet kaydını düşmüştür.

Eser metni 1^b'de hamdeyleyle başlamaktadır ve akabinde salveleye yer verilmiştir. Salveleden sonra mukaddime kısmı şöyle devam etmektedir:

“*Amma baèd bu óauîr-i bì-miúðÀr ve èÀciz-i bì-iútidÀr Vehbî-i YemÀnî èinÀyet-i bì-àÀyet-i perverdigÀr ile kitÀb-ı bisyÀruñ teèlifÀt u taânîfÀtundan åofra úÿse-i ferÀaat ve òÀne-i òalvetde Àsyde vü àunÿde olup ôuhÿra gelen àarÀyib-i òidmÀt-ı fÀyiúa ve reàÀyib-i taóiiyyÀt-ı şÀyiúa şükrine bûlbûl-i cÀn çemen-i gülben-i cenÀnda åadÀ-yı (2^a) àulàul-i óamd-i firÀvÀnı åimÀò-ı*

¹¹ Beyit sayısındaki değişkenlik için ayrıca bkz. (Alkaraz, 2021)

kerrÿbiyân-ı Âsumâna ırgürmişidi. Rÿz u şeb girü bu endişede idüm ki Âyâ yazduâumuz *Tefsîrü'l-Ürêân* ve *Tenvîrû'l-êİrfân* ve *CÂmiêü'â-âaâir*'den terceme-i eóÂdiâ-i resÿl-i Yezdân maúbÿl-i cenÂb-ı Raómân maúbÿe-i ûabÂe-i efÂøıl-ı zamân oldu mı ola yoòsa taèõibü'l-óayvân bilÂ-fÂyide midür ve úulÿb-ı merâÿb-ı ehl-i imân u iúÂna bilÂ-eÂbide midür diyü fetile-i şemè-i cÂnı ve rişte-i miâbÂh-ı revÂnı bu nÂr-ı dilsÿz-ı fikret ile yaúardum ve âahbÂ-yı âebÿó-ı bezm-i óayÂli cÂm-ı serencÂm-ı rÿó-ı bÂle dökerdüm nÂgÂh bir gice eÂlem-i menÂmda evliyÂ-yı kirÂm u vÂeize-i èiôÂmdan bir büyük kimesne gördüm. Başında tÂc-ı ibtihÂc ve ayaúları altından nÿr miâÂli nÂr-ı vehhÂc çıúar ve yüzünden nÿr-ı kerÂmet-i velÂyet aúar bu óÂúire iúbÂl idüp üç vechle iôhÂr-i maúÂl eyledi ve buyurdu ki taórir-i tefsirde ve şeró ü taúrirde envÂe-i iúðÂm ü ihtimÂm eylediñüz âÂyetde aèlÂ olmışdur ve furuk-ı ferúadsÂ-yı nÂúıúa-i insÂna tÂc-ı lisân ve vişÁó-ı èarÿsÂn-ı beyân menzile pesende bulunmışdur. İkinci budur ki filân kimesne ile muvÂlât (2^{b12}) u muâfÂtdan ve âunÿf-ı ôÂliâÂt-ı âÂfiyyÂtdan ôÂli olmayasuz ve aña muóabbet ü meveddet eylesüz ve üçüncü budur ki úaâide-i İbn-i Düreyd'e úavÂeid-i âarf u ièrÂb ile Türki şeró yazasuz ve ôulÂâa-i telòîâ-i meèÂnisin iòtiââr üzre beyân úılasuz. Böyle iderseñ úullÂb-ı zamân ve iòvân-ı cihân için âÂyetde aèlÂ ve nihÂyetde zibÂ olur. Ve dürer-i àurer-i kelÂmuñ ki vişÂh-ı èarÿs-ı óusÿl-i merÂm ve reşk-i derÂri-i felek-i minÂ-fÂmdur iklîl-i zebân-ı insân olıcaúdur ve sözlerin óalú-ı cihân içinde şeref-i úabÿl ü kerÂmet bulıcaúdur. Pes bu işÂret-i beşÂret ol èazizden istimÂeolunduúda kitÂb-ı *CÂmiêü'-s-Saâir*'ün cild-i âÂnisine mübÂşeret âadedinde iken bu *Şerh-i Úaâide-i İbn-i Düreyd*'e mübÂderet ü müsÂraeat olundu. GÂh anuñ ve gÂh bunuñ taórir ü tasúirine taúayyüd úılındı ve zebân-ı terceme-i kalemden şeròe şÿrÿe bulundu. Ümiddür ki èalÂyıú-ı èavÂyıú-ı cihân ve dest-i sevÂnió-i zamân âadr-ı sine-i cÂna doúunmadan óayrla itmÂmı müyesser ve hilÂl-i ümidimizüñ Âsumân-ı recÂda kemÂli muúadder ola. (3^a) Ve menbaè-i ôulumÂt-ı devÂtdan mâ-yı óayÂt-ı evúAtımızuñ mecrÂ-yı vücyhÂt-ı menÂfièden cereyÂnı úiââa-i Ôıør u Sikender gibi ôuhÿra gele eger çi taâóió-i ièrÂb u lüâÂt ile buña iltifÂt umÿr-ı müşkilÂtdandur lâkin *Himmet-i merdÂnla Âsân olur her müşkil iş óÂlÂ tevúîle-i refiè-i ÂfitÂb* gibi nÿr-ı tevfiú-i VehhÂb ile ibtidÂ olundu.”

Buradaki mukaddimede eserin telif sürecini, serüvenini açıkça görmek mümkündür. Vehbi-i Yemani'nin ifadelerine göre; müellif Allah'ın sonsuz inayetiyle birçok kitabın telifat ve tasnifatından sonra rahatlık köşesine çekilmişken gece gündüz “Acaba daha önce yazdığım *Tefsîrü'l-Kur'ân* ve *Tenvîrü'l-İrfân* ve *Câmi'ü's-Sağîr* adlı eserleri Allah katında makbul olmuş mudur?” diye bir endişeye düşmüştür. Bu haldeyken ansızın bir gece rüyasında evliya-yı

¹² Haşiyce: áÂlibÂ ol merd-i mübÂrek Şeyò ŞaèrÂvi óaøretleri idi. ZirÂ yÂrendesi

kiramdan bir büyük kimse görür. Haşiyede kaydedilen bilgiye göre müellif, bu kişinin Şeyh Şaravî olduğunu düşünmektedir. Bu mübarek zat ona üç konuda açıklama yapar ve istekte bulunur. Birincisi yazdıklarının beğenildiğidir. İkincisi filan kimseyle dostluk ve muhabbet kurmasıdır. Üçüncüsü ve bizim için burada önemli olan ise “İbn-i Düreyd’in kasidesine sarf ve irab kaidelerine göre Türkçe şerh yazıp manalarından da sade bir şekilde özetle bahsetmesi” yönündedir. Nitekim eğer denileni yaparsa cihan halkı içinde sözleri itibar ve keramet bulacaktır.

Vehbi-i Yemanî bu rüyayı *Camiü's-Sağır*'in ikinci cildine başlama niyeti içindeyken görmüştür ve vakit kaybetmeden *Kaside-i İbn-i Düreyd*'in şerhine başlamıştır. Bu şekilde gâh *Camiü's-Sağır*'i gâh da *Şerh-i Kaside-i İbn-i Düreyd*'i yazmış ve kaleminin diliyle şerhe başlamıştır.

Eserin bundan sonraki kısmında “*Haza Kaside-i İbn Düreyd*” başlığıyla kasidenin;

يَا ظَبِيَّةَ أَشْبَهَ شَيْءٍ بِالْمَهَا
رَاتِعَةٍ بَيْنَ الْعَقِيقِ وَاللَّوَى

şeklindeki ilk beyti harekeli olarak verilmiş ve Vehbi-i Yemanî beyti şerh etmeye başlamıştır. Müellifin bu eseri oluştururken genel olarak takip ettiği usul, sebep-i telifte kendisinin de ifade ettiği gibi ondan istenildiği üzere Arapça gramer kurallarına göre kasideyi Türkçe olarak şerh etmek ve bunu yaparken de çoğu kez beyitlerin anlamlarını da kısaca vermek şeklindedir. Eserde Arapça kaside beyitleri özellikle belirtilmiştir. Beyitlerin üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiş böylelikle her beyt kendi içinde sınırları belirlenmiş olarak şerh edilmiştir. Beyitte geçen her bir kelime ve kelime grubu sırasıyla tek tek Arapça yapılarına göre izah edilmiştir. Müellif beytin Türkçe anlamını verirken de “manası, fehvası, manası budur ki, fehvası budur ki, fehva-yı kelam budur ki, fehvası dimekdür ki, fehvası ve mana-yı ranası budur ki” gibi ifadelerle bunu belirtmiştir. Eserin muhtevasına ve Vehbi'nin şerh metoduna örnek oluşturması bakımından aşağıda kasidenin ilk iki beytinin şerhine yer verilmiştir:

1. يَا ظَبِيَّةَ أَشْبَهَ شَيْءٍ بِالْمَهَا
رَاتِعَةٍ بَيْنَ الْعَقِيقِ وَاللَّوَى¹³

يا óarfü'n-nidÀdur. MünÀdî nekredür. أَشْبَهَ şibhden efèalü't-tafèildür. İerabda tÀbièün لِطَبِيَّةٍ dūr. ZîrÀ anuñ âıfatıdır. Şeyè mecrýrdur. Bu cihetden ki muøÀfun ileyhdür. بَلَمَهَا taúdiren cÀr-mecrýrdur. Müteèalliú-i bÀ şibhdür. رَاتِعَةٍ bavrèi maènÀsına tercdandur ki otlayup gezmekdür. Müøekkere راتع ve mü'ennes içün راتعdirler. مانع مانع vü gibidür. Pes رَاتِعَةً manâybdur. YÀ intiãÀbı óAl üzerinedür. أَشْبَهَ أَيُّ فِي حَالَةِ كَوْنِهِ رَاتِعَةٍ dimekdür veyÀòýd لِطَبِيَّةٍ içün âıfatı åeniyyedür. Taúdire يا ظَبِيَّةَ رَاتِعَةٍ dimekden beyÀndur. بينه óarf-ı mekÀn olduından her zamÀn manâybdur. الْعَقِيقِ وَاللَّوَى bunlar ùaraf-ı Óicaz'da iki mevøièdür. Taúdiri (3^b) رَاتِعَةٍ mekÀnüél-èaúíú ve'l-livÀ dimekdür. Bunlar muøÀfun ileyh olduúlarından mecrýrlardur.

bir óatun bize çiçek getirüp Şeyò ŞaèrÀvi'dendür didi.

¹³ “Ey Akik ve Liva arasında otlayan yaban ineğine benzeyen ceylan yavrusu!”

Bu ôarfü'l-mekân ve'l-muðâf ve'l-muðâfun ileyh cümlesi mevziè-i naâbdadur. Zirâ maemyîl راتعة dūr. Bunuñ maenâsı انادی طبيية dimekdür. Yaèni insden şol ôabyedür ki ôÿr u ceyyid ü leuâfet ve kemâl-i hüsn ü melâôatde مہما eşbehdür. مہما dan murâd baûarü'l-vaôşdür ki bu ôikr olunan iki mevôiède ki èaûiû ü livâdur ol راتعة مہما dūr bu iki mevôiée ol àazâla taôâiâden maûâÿd طبييا üzerine muvâfaúat-ı mâ vü hevâsındandur. Ol mevôiède olan âhÿlar mevâôiè-i âèerde olan âhÿlardan aósen ü eluaf olduâina işâretdür.

مژدگانی بده ای خلوتی نافه گشای

که ز صحرای ختن آهوی مشکین آمد¹⁴

2. إِمَّا تَرَى رَأْسِي حَاكِي لَوْنُهُ

طُرَّة صُبْحٍ تَحْتَ أَذْيَالِ الدُّجَى¹⁵

اَإِمَّا aâlında انْ idi mânuñ içinde nÿn idââm olundiâundan immâ olmuşdur. ترى müéenneâ içün ôitâbdur. Ve aâlı tafêilüñ vezni üzerine ترابین dūr. Zirâ ruéyetdendür mâøisi رأى müstaúbeli يرى dūr. Ve aâlı برای dur. Lâkin óareket-i hemze mâúabline naúl olunmaâla hemze sâkin úılınmuşdur. Ve óaôf olunmaâla يرى olmuşdur. Pes müôekker-i àâyib ve ترى müéenneâ-i (4^a) àâyibe içündür. Ve müéenneâ-i óâøıra içündür. Lâkin hemzesi óaôf olunup تَرْبِین úalıcak iki yâ cemè olmuşdur. Birisi lâmüél-kelime ve birisi øamirü'l-müéenneâdür. Baède yânuñ óareketi ve infitâó-ı mâúabli cihetinden yâ elife úalb olunmaâla iki sâkine mülteûi olmuşdur. Lâmu'l-fiél óaôf olunup تَرین úalmuşdur. Nÿn èalâmet-i şarû içün óaôf olundiğundan تَرَى olmuşdur. Ve cevâbü's-şarû yedi ebyâtdan äoñra gelecekdür. Ol şol fâdur ki فَكُلُّ مَا لَاقِيَهُ مُغْتَفَرٌ úavlinedür. ترى mansÿbdur zirâ mefèÿl تَرى dūr. Ve bunda olan yâ øamirü'l-mütekellimdür. Aña muðâfun ileyh olduâından maóalli cerdür. طلباً للخرة fetóa ile óareket virilmişdür. حَاكِي müşâbehetden ve muóâkâtdan beñzedi dimekdür شبه maenâsınadur. bu levn fâèil-i حَاكِي olduâından merfuèdür. Öamir راس e èâyiddür. طُرَّة mefèÿl-i صَبْحٍ olduâından mansÿbdur. Her şeyéüñ evveline طَرَه dirler. صَبْحٍ mecrÿrdur. Zirâ muðâfun ileyhdür. تَحْتَ ùarafü'l-mekândur. أَذْيَالِ dâmân maenâsına cemèü'ô-ôeyldür. الدُّجَى ôulmet maenâsına cemü'd-decyedür. Muðâfun ileyh olduâından mecrÿrdur. Bu beyt-i raenânuñ fehvâsı yâ ôabye eger benüm reésümi görimediñ bir reés görürdiñ ki baède's-sevâd evvel sacda olan beyâøa müşâbihdür. Öyle âubó ki taót-ı eöyâl-i ôalâmdadur. Yaèni (4^b) beyâøı siyâha

¹⁴ “Bir köşeye çekilmişsin, işin mis çıkarmak. Ver müjdemo; Hutun kırlarından mis ceylanı geldi (Kanar, 2011, s. 429).”

¹⁵ “Benim başımın renginin, gece karanlığının bitiminin sonundaki tan yeri ağarmasına benzediğini görürsün.”

úarışmışdur. Henüz münceî vü münkeşif olmamışdur daòı şemûâdur. Òülââa-i kelâm ve maúâýd-ı merâm bu ki senüñ èaşú u muóabbetüñden muúaddem şâb-ı şârió idüm. èAşú beni şeyò-i ââriò eyledi. Civân iken pîr ü nâtuvân-ı dilgîr oldum.

Beyt

Civânlık èâlemi gitdi ne vaútin doârulam yâ Rab

Egildüm bâr-ı èaşú-ı yâr úaddüm bükdi pîr itdi

Beyt

Sevâd-ı leyle beñzerdi âaúalum

Beyâð-ı âubóa döndürdi muóabbet

Vehbi, eserini şerhine uygun çeşitli Arapça, Farsça ve Türkçe beyitlerle, zaman zaman da li-münşiihi başlığıyla kendi yazdığı Arapça, Farsça ve Türkçe manzumelerle desteklemiş ve edebi yönden de zenginleştirmiştir. Dolayısıyla burada bahsettiğimiz eser Vehbi-i Yemanî'nin Arap dilindeki bir kasideyi şerh edecek kadar özellikle de dilbilgisi unsurlarıyla şerh edecek kadar Arapçaya hâkim olduğunu göstermesi bakımından da oldukça önemlidir. Aşağıda müellifin şerhinde yer verdiği, kendi şiirlerinden bazı beyitlere ve diğer şairlerden iktibas yaptığı beyitlerden birkaçına yer verilmiştir.

(12^a) Râhat yüzini h'âbda görmez şu kimse kim

Meyl-i huzûr-ı menzil-i dârü'l-gurûr ide (Baki, G420/4)

(12^a) Devr-i zamâne cünbişi nâ-dânlık üzredür

Nâ-dân komaz ki merdüm-i dâna huzûr ide (Baki, G420/5)

(19^b) H'âb-ı gaflet nice bir ey tâlib-i dünyâ-yı dîn

Var ise râhat yiri sandun bu mihnet-hâneyi (Baki, G509/5)

(22^a) Fermân-ı 'aşka cân ile var inkıyâdumuz

Hükm-i kazâya zerre kadar yok 'inâdumuz (Baki, G192/1)

(86^b) Yollarda kalur râh-rev-i Ka'be-i vasluñ

èÖmr âhir olur mevt irişür zâd yetişmez (Baki, G201/4)

(14^a) اوقات خوش آن بود که با دوست به سر رفت

باقی همه بی‌حاصلی و بی‌خبری بود (Hafız, G216/7)

(16^b) رضا به داده بده وز جبین گره بگشای

که بر من و تو در اختیار نگشادست (Hafız, G27/8)

(50a) ذره را تا نبود همت عالی حافظ

طالب چشمه خورشید درخشان نشود (Hafız, G227/8)

(54^a) شکر منعم واجب آید در خرد

ورنه بگشاید در خشم ابد (Mevlana, Mesnevi/2671)

(87^a) کبر زشت و از گدایان زشتتر

(Mevlana, Mesnevi/2318) روز سرد و برف و آن گه جامه تر

(58^b) Seni koyup dil ü cân gayrıya mâyl mi olur

Gökde hurşide iren zerreye kâyıl mi olur (Emri, G138/1)

Li-Münşiihi (Vehbi-i Yemanî)

Elemden eylemez ‘âşık şikâyet

Elemsizlük ana zîrâ elemdür (18^a)

Meserretdür ümîd-i vasl-ı cânân

Kasâvetdür gumûm-ı nâ-ümîdi (26^a)

Tutarlar râh Kaèbe’ye gece gündüz

Cemâlûñi görem diyü cemeller (27^b)

Yenilmez seyl-i eşk-i çeşm-i giryân

Görünce Kaèbe-i kûy-ı nigârı (28^b)

Safâdur Kaèbe-i kûyunda Merve

Anuñçün mâyilem zevk ü safâya (29^a)

Binerler atlara merdân-ı meydân

Kılıçlar kellelerde gelse savta (33^a)

İder cabbâr olanlar kibr ü nahvet

Görürler àakıbet ‘ukbâda zillet (37^a)

Sabâyile koşu koşsa semendûñ

Niçe menzil anı basup geçerdı (44^b)

Semend ü tîğ-i hûnrîzüm yeterdür

Degül hâcet baña esbâb-ı gayrı (47^a)

Seni gül gibi handân görmesem ben
Cihân çeşm-i cihân-bîne dikendür (50^b)

Cân-ı dil-teşnemüze âb-ı zülâl-i vasluñ
Menba'-ı lutf u kerem çeşme-i ihsânuñdur (52^b)

Gözleyen gözler reh-i gülzâr-ı kûy-ı dilberi
Gözi açıklardan oldu nergis-i şehla gibi (53^a)

Bulutlar mürtefi'e oldu savâ'ek
Semâda oldu bârâna mülâsik

Hevâ deryâsı mevce geldi gûyâ
Ki oldu seyl-i bârân içre lâyık (66^a)

Şu kim oldu cihânda bed serîret
Ne hâsıl olsa anda hüsn-i sûret

Safâ bahşında olmaz şol şecer kim
Bitürmez mîve-i bâğ-ı letâfet (78^b)

SONUÇ

Kaynaklarda asıl adı Abdülkadir b. Osman olarak belirtilen Vehbî-i Yemanî, XVII. yüzyıl Sultan IV. Murat dönemi müelliflerindendir. Eserlerinde hayatı hakkında verdiği bilgilere ve biyografi kaynaklarındakilerin bunlarla örtüşmesiyle, müellif hakkında şunlar ifade edilebilir: Vehbî-i Yemanî aslen Çanakkale Bigalıdır. İlmî tahsilini memleketinde yapıp icazet aldıktan sonra Mısır'a Yemen'e gitmiş, uzun bir süre Yemen'de kaldıktan sonra memleketi Biga'ya dönmüştür. Daha sonraları İstanbul'da tedaris ve telif işleriyle meşgul olmuştur. Müellif, Yemen'deki durumundan ötürü de Vehbi-i Yemanî mahlasını kullanmıştır. Vehbi-i Yemanî, şairlik kabiliyeti de olan Arapça ve Farsçaya hâkim fakat daha çok ilmî yönüyle tanınan, döneminin velud müelliflerinden biridir. Şerh, tefsir, tercüme alanlarında birçok eser veren müellifin, şu ana kadar kendine aidiyeti kesinleşen eserleri şunlardır: *Genc-i Nihani ve Kenz-i Meani*, *Tefsîrü'l-Kur'an ve Tenvîrü'l-İrfân*, *Terceme-i Camiü's-Sagîr*, *Kitab-ı Ruhani fî Şerh-i Mesnevi-i Muhtasar-ı Nurani*, *Şerh-i Kaside-i İbn Düreyd*, *Şerh-i Hamriyye-i Fâriziyye*, *Risâle-i Gülzâr-ı Hakâyık ve Esrâr-ı Dekâyık*, *Risâle-i Beşâret ve Makâle-i İşâret*, *Risâletü'l-Meşâyih ve Makâletü's-Şemârih*, *Risâletü't-Tevbe ve'l-Mücâhede ve Makâletü'l-Havbe ve'l-Mukâbede ve Risâle-i Sükût ve Makâle-i Uzlet ve Sumût*. Bu eserlerin her biri temsil ettiği alana yönelik

önemli eserler olmakla birlikte; bu çalışmada Vehbi-i Yemani'nin, aslı Arapça bir kaside olan *el-Maksure*'ye, Türkçe olarak yazdığı şerhi ihtiva eden *Şerh-i Kaside-i İbn Düreyd* adlı eseri konu edinilmiştir. Abbasî şairlerinden İbn Düreyd'in kasidesine sarf ve irab kaidelerini gözeterek Türkçe şerh yazma amacı doğrultusunda kaleme alınan eser, Süleymaniye Kütüphanesi Reisü'l-küttab Mustafa Efendi bölümünde 00855 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Eser adı buradaki kayıta *Şerh Maksurat İbn Dureyd* olarak geçmektedir. Nüshada kullanılan sayfa numaralarına göre asıl metin 1^b-121^b varakları arasında yer almaktadır. Satır sayısı 15-16 arasında değişkenlik gösteren eserin yazı çeşidi taliktir. Müellifin bu eseri oluştururken genel olarak takip ettiği usul kendisinin de ifade ettiği gibi, ondan istenildiği üzere Arapça gramer kurallarına göre kasideyi Türkçe olarak şerh etmek ve bunu yaparken de çoğu kez beyitlerin anlamlarını da kısaca vermek şeklindedir. Müellif eserinde, şerhini çoğu kez gerek kendi şiirleriyle gerekse de diğer şairlerden yaptığı iktibaslarla destekleme yoluna gitmiştir. Mevlana, Hafız, Baki, Emri şiirlerine yer verilen şairler arasındadırlar.

KAYNAKÇA

- Abay, M. (1999). Osmanlı döneminde yazılan tefsir ile ilgili eserler bibliyografyası, tefsirler, haşiyeler, sure tefsirleri, tercümeler, *Divan*, 1, 249-303.
- Alkaraz, A. A. (2021). Abdulkadir b. Muhammed et-Taberî'nin el-Âyâtü'l-Maksûra a'le'l-Ebyâtü'l-Maksûra Adlı Yazma Eserinin Tahkiki. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altuntaş, M. C. (2017). Süyûtî'nin Camiu's-Sagîr'inin Osmanlı hadis eğitimindeki yeri. Hidayet Aydar, Ali Fikri Yavuz (Ed.), *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVII. Yüzyıl bildiriler kitabı* içinde (ss.341-365). Zeytinburnu Belediyesi.
- Bağdatlı İsmail Paşa. (1951). *Hadiyyât Al-'Ârifîn Asmâ' Al-Mu'allifîn ve Âsâr Al-Musannifîn*. MEB Yayınları.
- Birişik, A., Arpa, R. (2011). Osmanlı dönemi tefsir çevirileri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 9(18), 191-232.
- Ceylan, Ö. (2010). Şerh. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 38, s. 565-568). *Türkiye Diyanet Vakfı*
- Çavuşoğlu, H. (2019), Vehbi-i Yemani'ye ait bir Mesnevi şerhi “Kitab-ı Ruhani fi Şerh-i Mesnevi-i Muhtasar-ı Nurani” ve bu Eserdeki Vehbi-i Yemani manzumeleri, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 65, 9-55.
- Çiftci, A. (2017). Ebu Amr ed-Dani'nin et-Taḥdîd fî'l-İtkani ve't-Tecvid'i özelinde tecvid ilminin müstakilleşmesi, *Marife*, 17(2), 287-317.
- Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Aydın Kitabevi.
- Doğan, M. N. (1999). Metin Şerhi Üzerine. Mehmet Kalpaklı (Haz.), *Osmanlı Divân Şiiri Üzerine Metinler* içinde (s. 422-437). Yapı Kredi.
- Kanar, M. (2011). *Hafız Divanı*. Ayrıntı Yayınları.
- Karaaslan, N. Ü. (1999). İbn Düreyd. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 19, s. 416-419). *Türkiye Diyanet Vakfı*

- Kılınç, F. (2006). *İbn Düreyd ve Cemheratü'l-Lüga Adlı Eseri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kolunsağ, İ. (2018). Klasik şerh geleneğinin son örneklerinden Galebe-i Sultân-ı Aşk, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 5 (11), 33-45
- Kortantamer, T. (1994). Teori zemininde metin şerhi meselesi, *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 8, 1-10.
- Küçük, S. (2011). *Baki Divanı*. TDK Yayınları.
- Mehmed Bahâeddin. (1997). *Yeni Türkçe lügat*. Akçağ Yayınları.
- Nuray, S. E. (2019). *İbn Dureyd Ve Kitâbu'l-Melâhin Adlı Eserinin Arap Dilindeki Yeri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Saraç, M. A. Y. (2016). *Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri*. TÜBA.
- Saraç, M. A. Y. (y.y.). *Emri Divanı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78368/emri-divani.html> Erişim Tarihi: 08.12.2021
- Şemseddin Sami. (2006). *Kamus-ı Türki*. Çağrı Yayınları.
- Turgut, K. (2014) Mesnevi'den seçme Cevahir-i Mevlevi ve Leali-yi Mesnevi adlı eser ve nüshaları, *Tarihi Süreçte Mevlana ve Eserleri Sempozyumu Bildiri Kitabı* içinde (ss. 281-294), SÜ Mevlana Araştırmaları Yayınları.
- Vehbi-i Yemani. *Genc-i Nihani ve Kenz-i Meani*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 2877
- Vehbi-i Yemani. *Kitab-ı Ruhani fî Şerh-i Mesnevi-i Muhtasar-ı Nurani*, Fransa Milli Kütüphanesi, Turc. 581
- Vehbi-i Yemani. *Şerh-i Kaside-i İbn Düreyd*, Reisülküttab Mustafa Efendi, nr. 855.
- Vehbi-i Yemani. *Tefsirü'l-Kur'an ve Tenvirü'l-İrfan*, Bursa Yazma Eser Kütüphanesi Haraççıoğlu, nr. 105, 116.
- Vehbi-i Yemani. *Terceme-i Camiü's-Sağir*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, nr. 312-314.
- Yıldırım, K. (2009). Didaktik şiirin Abbasiler döneminde ortaya çıkışı ve gelişimi üzerine bir inceleme, *Uludağ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(1), 171-207.
- <http://www.masnavi.net/2/50/eng/1/2318/>